

Олена Аркуша
Костянтин Кондратюк
Мар'ян Мудрий
Олексій Сухий

ЧАС НАРОДІВ

Історія України ХІХ століття

Аркуша О., Кондратюк К.,
Мудрий М., Сухий О.
ЧАС НАРОДІВ: Історія України ХІХ століття. –
Л.: Літопис, 2016. – 408 с.

Нове навчальне видання стало результатом творчої співпраці чотирьох істориків – викладачів кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка. Перший в нашій країні посібник з історії України «довгого ХІХ століття» за своїм новаторським характером і проблемним діапазоном виходить за рамки традиційного тьюторіала¹. Тематичний спектр, охоплений у навчальному виданні, справляє враження. І справді, автори впевнено ведуть читача від постановки проблеми історичної динаміки становлення

модерного українського суспільства як предмета вивчення, витоків політичного, культурного, ідейного різноманіття українства – через аналіз динаміки політичних, економічних та етносоціальних чинників, типології регіональних ідентичностей, через розгляд проявів соціального життя всіх етнонаціональних спільнот на українських (сучасних) теренах як невід'ємної складової вітчизняної історії – до аналізу динаміки українського національного відродження в контексті європейських націєтворчих процесів та діалогу між українськими національними елітами двох суспільств, при збереженні соціокультурного фокусу. Історію модернізації українських суспільств підросійської та підавстрійської України розглянуто в такому діапазоні «зрізів», що до створеної панорамної картини важко щось додати. Історичний рух українства до модерного суспільства впродовж ХІХ ст. представлено з обраної перспективи бачення і як систему організації та регуляції, і як систему діяльності та взаємодії, і як систему соціальної та міжнаціональної комунікації, і як систему соціальної й національної консолідації, і як систему ідей та культурних цінностей, і як систему самоідентифікації конкретних спільнот, людей. Завершує розгорнуту картину опис ще одного своєрідного «діалогу», на цей раз – представників європейських країн про українців. Подаючи – до речі, в оригінальній типології – європейські рефлексії українських теренів,

¹ Від англ. «tutorial» – «навчальний посібник, навчання». Термін, що дедалі активніше входить у сучасне мовлення, розширює рамки застосування та значення. Пор.: «тьюторіал» – метод передачі знання, складова частина навчального процесу; також «тьюторіал» («тutorіал») – інтерактивний посібник користувача (див.: *Шеєцова-Водка Г.М.* Загальна теорія документа і книги. – К., 2014. – С.321–323).

автори ніби перефразовують відомий вислів Х.Ортеги-і-Гассета: «Тільки побачена очима Європи Україна можлива»².

Автори навчального посібника успішно реалізували заявлену ними мету – показати, що життя українського суспільства тривало не в ізольованому просторі, а в тісній взаємодії з іншими народами. Повноцінно осягнути вітчизняну історію можливо лише за умови її інтеграції (або «вписування») до європейської та світової історії. Оновлення змісту історичної освіти на сучасному етапі розвитку історичної дидактики вже неможливе шляхом заміни одного ряду фактів іншим або розширенням фактологічної наповненості. Вихід із такої когнітивної ситуації вбачається в розширенні контексту: суть власного національного можна збагнути тільки через відносини із зовнішнім світом. Окрім цього, зміст навчального посібника успішно реалізує визначальні принципи сучасної історичної дидактики: 1) антропологізація минулого, тобто висвітлення діяльності людини та її поведінкових мотивацій; 2) україноцентризм, тобто представлення історії України ХІХ ст. в контексті всесвітньої історії з переважанням власне українських сюжетів; 3) культурна взаємодія, тобто розуміння історії України як процесу формування модерної української нації за участі не лише українців, а й представників інших народів; 4) поєднання багатоманітності та єдності, представлення українського суспільства як сукупності соціальних і локальних груп, що забезпечувала єдність українського народу; 5) історичний оптимізм, тобто утвердження наскрізної думки про життєздатність і конкурентну спроможність української спільноти в колі європейських народів, про принципову «нормальність» української історії.

Посібник – це, по суті, перша такого роду праця, спеціально присвячена розгляду загальних проблем витоків та історичної динаміки українського національного відродження, основних закономірностей протікання цього процесу та його головних історичних тенденцій упродовж «довгого» ХІХ ст. Більшість попередніх навчальних видань, що так чи інакше стосувалися цього періоду, було витримано в руслі загальної філософії й методології історії, вони не аналізували феномен ані в контексті націєтворчих процесів у Центрально-Східній Європі, ані у площині розгляду взаємодії та взаємозалежності історії всіх регіонів України (с.12).

Оскільки посібник не є підручником у власному розумінні, це залишило за авторами певну частку свободи, зокрема в тому, що стосується обсягу й широти змісту. Тут цей аспект є позитивним: нове видання вирізняється ретельністю у викладі матеріалу, у рамках якого представлено всі найважливіші, у тому числі дискусійні, сюжети. Предметом авторського розгляду стала еволюція таких явищ соціального життя українства в ХІХ ст., як політичні й культурні підстави солідарності та ідентичності людей, формування ідеї національної єдності, розвиток ціннісно-культурних принципів і форм їх діяльності (соціальної, матеріальної), колективна самоорганізація й регуляція, формування картини світу тощо. Згідно з авторською концепцією, основний акцент у посібнику

² В іспанського мислителя йдеться про його Батьківщину (див.: *Ортега-і-Гассет Х. Роздуми про Дона Кіхота.* – К., 2012. – С.200).

припадає не на політичну історію, а на історію суспільства. При цьому переважно розкриваються не спостережувані прояви соціокультурного життя українства, а ключові тенденції його історичної динаміки.

Структура навчального посібника містить тематичні розділи, покликані відбивати найважливіші проблеми української історії XIX ст.:

- процеси інтеграції українських регіонів до Російської імперії та монархії Габсбургів;

- особливості впровадження австрійських реформ «освіченого абсолютизму», революції 1848–1849 рр. і конституційних перетворень 1860-х рр., а також наслідки російських реформ 1860–1870-х рр. для українського населення;

- специфіку соціальної структури населення та економічного розвитку України;

- неоднозначність впливу етнічного чинника на український національний рух у XIX ст.;

- філософсько-історичне підґрунтя національного відродження першої половини XIX ст.;

- процеси інституціоналізації й організаційну інфраструктуру українського руху в Російській та Австро-Угорській імперіях;

- ідейні основи українського руху у другій половині XIX ст.;

- модернізаційні зміни в українському суспільстві обох імперій;

- культурно-інтелектуальні процеси: новочасні світоглядні та культурно-мистецькі течії; роль церкви й духовництва у формуванні основ модерного українського суспільства;

- український історичний простір в уявленнях європейських учених, політиків, громадських діячів.

Розділи обрамляють розгорнуті узагальнюючі нариси – «Передмова» та «Післямова» (автор – М.Мудрий). Перший із них вводить читача у загальне коло проблематики та формулює засадничі принципи, останній – підбиває найважливіші підсумки викладеного, намітивши при цьому основні тенденції розвитку відповідних досліджень у сучасній науці.

Лекційні теми посібника розташовано за певною логікою, передовсім вони показують зміни в усіх сферах соціального життя, що сталися впродовж XIX ст., зрештою призвівши до суспільної модернізації та утворення модерної української нації. Адже сама ідея модерної нації є наслідком змін і важливих перетворень. Однією з принципових засад посібника стало розуміння сутності історії XIX ст. як формування модерного українського «національного проекту», причому нація не може відбутися як без зовнішніх чинників, так і без зовнішнього визнання.

Також до сильних сторін посібника належить вдала спроба подолання доволі поширеної тенденції протиставляти півавстрійську та півросійську частини України. Одночасний розгляд певних історичних процесів у всіх українських регіонах дає можливість самопізнання і різним територіям, і різним етнонаціональним спільнотам, і окремим соціальним групам. Посібник пропонує власне розкриття проблеми ідеї національної єдності. Модерна українська національна ідентичність, як переконливо доводять автори, є результатом

взаємодії певного спектру національно-політичних векторів та багатьох індивідуальних ідентичностей, котрі гартувалися в гострих дискусіях національних інтелектуальних еліт.

Авторам удалося провести ідею, що історія XIX ст. дозволяє проаналізувати витоки й передумови великих конфліктів наступної доби. «Довге» XIX ст. – унікальна доба, час громадянських ініціатив, біля початків яких нерідко стояли молоді романтики («мрійники»), котрі прагнули змінити світ, не шкодуючи себе на цьому шляху. Їх приклади й сьогодні, коли людство опинилося у цивілізаційному «глухому куті», здатні надихати та підтримувати віру в те, що щирі зусилля не змарнуються. У цій площині навчальний посібник має й надзавдання: відкриваючи простір для самостійної творчості, підтримувати на належному рівні інтерес у студентів – майбутніх дослідників – до вітчизняної історії, допомагати їм у саморозвитку.

Зрештою слід відзначити добре опрацьовану дидактичну складову посібника. Його дидактична мета в передмові задається авторами у вигляді деталізованого переліку знань і навичок, що їх повинні отримати студенти в результаті опанування навчального матеріалу. Крім того, виклад кожної теми супроводжує перелік рекомендованої літератури, який складається з найновіших монографій і статей українських та зарубіжних істориків. Необхідною частиною методичного апарату стали подані наприкінці розділів контрольні завдання, виконання яких спонукатиме студентів до самостійного читання літератури, пошуку й порівняння інформації з різних джерел.

З огляду на низку інноваційних рис, рецензований посібник як інформаційний супровід здійснення індивідуальних освітніх програм, навчально-дослідних і проектних робіт у сучасному університеті містить значний потенціал. Він цілком придатний стимулювати розвиток на шляху культурного, професійного та особистісного самовизначення молодого фахівця. Культурна позиція авторів спрямована на пошук індивідуального шляху до якісної для конкретної людини освіти, формування й розвитку «самості» в нового покоління українців. Надаючи необхідну інформаційну підтримку, навчальний посібник здатен забезпечити реалізацію такої освітньої траєкторії, яка була б спрямована на формування суб'єктної позиції студентів, розкриття освітнього потенціалу особистості, її саморозвиток, самовизначення через освіту й задоволення потреб на практиці. У цілому можна впевнено стверджувати, що це видання справлятиме прямий вплив на рівень та якість сучасної навчальної літератури з новітньої вітчизняної історії – і не лише для вищої, але і для середньої школи.

Водночас високий рівень наукового викладу, гуманістичний підхід у представленні націєтворчих процесів у взаємодії країн і народів переконують у тому, що книга львівських істориків являє собою вельми вдале поєднання навчального посібника й цікавого наукового дослідження. Пильна увага до різноманітних сторін суспільного життя, ментальних рис українського народу, до історії інтелектуального життя, повсякдення звичайної людини – усе це робить книгу неабияк оригінальною. Можливо, саме через це її

цікаво читати, вона по-справжньому захоплива. Це – щире й часом глибоке міркування про один із найважливіших для нашого народу періодів історії, яке дозволяє, спираючись на пласти національної минувшини, зазирнути «за обрій», можливо, у майбутнє. Тому ця книжка, що має, за визначенням, навчальний характер, вельми заслуговує на те, щоб бути прочитаною найширшим колом читачів. Вихід її у світ – не лише помітний факт історичної дидактики. Пам'ятаючи, що значущість праці історика визначається тим, наскільки її ідеї виходять за межі академічної аудиторії, можна стверджувати, що «Час народів: Історія України ХІХ століття» є новим явищем в історичній культурі України.

О.П.Рєєнт (Київ), О.А.Удод (Київ)